

Ferdöwsiniň «Şanamasy» türkler hakynda näme diýýär?

Category: Edebi makalalar, Kitapcy, Sözler

написано kitapcy | 23 января, 2025

Ferdöwsiniň "Şanamasy" türkler hakynda näme diýýär?

FERDÖWSINIŇ «ŞANAMASY» TÜRKLER HAKYNDÀ NÄME DIÝÝÄR?

Horasanly pars şahyry Abulkasım Ferdöwsiniň «Şanamasyna» türkmen edebiýatynda has uly orun berilip, ony Gündogaryň iň görnükli şahyry we eserini bolsa beýik epos hökmünde tanadylýar. Türkmenistanyň ýokary okuw jaýlarynda, uniwersitetdir dil institutynda bu pars eseri hakynda giň möçberde gürrüň edilyär. Azady adyndaky merkezi kitaphananyň diwarlarynda şahyryň özi we eserlerini aňladýan suratlar gazlypdyr. Dogrudanam, bu pars «şa eserine» şeýle köp üns bermek biziň milletimize nämä gerek?

Pars edebiýatçylary «Şanama» poemasyny eýran (pars) mifologiyasy esasynda dörän uly monumental diýip sypatlandyrýarlar. Eseriň döreýsi barasynda şeýle gürrüň bar: «Türk hökümdarlarynda Gaznaly soltan Mahmyt «Eýran-Turan» taryhy hakynda bir eser ýazylmasyny buýranmyş. Ilki «Şanama» eserini 996-njy ýylда maryly Mesudi Merwezi ýazyp başlaýar, ondan soň Dakyky bu işi dowam edýär, Dakyky öлenden soň Ferdöwi iş başyna geçyär. Parslarıň toslan rowaýatlarına görä soltan Mahmyt eseriň her beýtine bir altın berjegini wada berenmiş. Ferdöwi öz «Şanamasyny» ýazyp soltana hödürleyär. Soltan Mahmyt eser bilen tanyş bolanda soň, ony halaman, altın ýerine kümüş dirhem berenmiş, Ferdöwi muny görüp, soltanyň adyna ýazgaryjy goşgy goşup, gorkusından başga ýere gaçyp gidenmiş. Aradan bir näçe wagt geçenden soň, soltan öz eden işinden puşman bolup altynlary ýollaýar. Yükli kerwen şäheriň bir derwezesinden girende, dünýäden öten Ferdöwsini jaýlamak üçin, adamlar ol bir derwezesinden çykyp baran, şahyryň gyzy bolsa iberilen altynlary yzyna gaýtaranmyş.

Pars edebiýatçylaryň toslap tapan bu rowaýaty bu ýerde bitýär.

Bu rowaýat bilen baglaňsykly birnäçe sorag ýuze çykýar:

- 1- «Şanama dogrudanam pars mifologiyasy esasynda ýazlypdyrmy?
- 2- Náme üçin sultan Mahmyt Ferdöwsä altyn bermändir, sultan bu eden işi bilen nämäni aňlatmak isläpdir?

«Şanamanyň» nähil döreýsi we onuň türki halklarıň mifologiýasy esasynda dörändigi barasynda Çyn-Maçyn çeşmelerinde bilgi bar. Ferdöwsiniň düzen eseri şol ynançlara daýyanyp ýazylýar. Ferdöwsi ussatlyk bilen rowaýatyň orginalyny degişdirip, ony pars ruhuna uýgun äheňde ýazýar. Ol pars mifologiýasından peýdalanylýar, Rüstemiň atasynyň bir Symrug guşy tarapyndan beslenmegi we ş.m.-ler.

Ferdöwsi öz eserinde parsları jomart we batyr, türkleri bolsa wagşy, zelil we gorkak diyip sypatlandyrýar. Söweşlerde mydam parslar üstün gelip, türkler bolsa ýeňilýär. Ferdöwsi türklere: «Bu siziň alyn ýazgydyňyz, öz pesligiňizi boýun alyň, parslaryň beýikligini, türkleriň elleriniň astyndadygyna ynanyň, pars pälwany Rüstemi hiç bir türk pälwany ýeňip bilmez, ýeňse ony diňe öz ogly (Suhrap) ýeňip biler» diýip, ruhy taýdan basgy salýar. Bütin bu zatlara üns berip syn etseň Ferdöwsiniň «Şahnamasy» ynsanlary kemsidiji, barypýatan şowinistik ideýadan ylham alýandygyny aňsa bolýar.

Eseriň milletçilik pähiminden ugur alýandygynyň başga bir delili bolsa ulanylan sözler haknyndadır. Pars diliniň lekstologiýasynyň üstünde işlän rus alymy Pesokowyň hasaplamagyna görä çağdaş pars dilinde 250 müň söz bar, onuň 175 müňi arap dilinden alynan sözlerdir, diýmek pars dilindäki sözleriň 75%-i arapçadır, galan 25% sözler bolsa türk, mongol we ýewropa dillerinden alınan sözlerdir. Esasan pars dilindäki sözleriniň 10-dan 9-y alynma sözlerdir. Muňa garamazdan Ferdöwsiniň öñe süren şowinistik äheňli 60-müň beýtli eserinde başga dillerden hiç bir söz alynmandygy orta atylýar, arasynda çäre bolmansoň diňe birnäçe arap sözlerinden peýdalananý üçin, ol öz okyjylaryndan ötünç soraýar.

Ferdöwsi öz eserinde diňe türkleri däl, edil şol bir wagtyň özünde araplary hem kemsidip, oları «düýe süýduni içip, paşlak

etini iýip ýören araplar» diyip kemsidýär. Ferdöwi pars we umuman bütin Gündogar edebiýatında şowinistik dünýägaraýyşly ýeke-täk şahyrdyr. Ne Ferdöwsiden öñ, ne-de ondan soñ Gündogar edebiýatynda ikinji bir şowinist söz ussadyna gabat gelinmeyär.

Parslar tarapyndan «dünýäniň uly mifologiyasyny beýan edýän» hökmünde öwlüp arşa çıkarulan «Şanamada» diñe 4 müñ sözden peýdalanylypdyr. Deňeşdirme hökmünde aýtsak, rus dilinde 200 müñ söz bolsa, Puşkin öz eserinde 17 müñden artyk sözden peýdalanypdyr. Göwrüm taýdan beýle uly bolan «Şanamada» 4 müñ sözden peýdalanylan bolsa, bu, eseriň poetik mazmunyny aç-açan orta çykarýar.

Gaznalı türkmen soltany Mahmyt Ferdöwsä «Şanama» eseri düzmek buýrugyny berende, Eýran-Turan söweşleriniň obýektiw görnüşini beýan edilmegi talap edýär. Eser düzlüp, soltana hödürlenende, maslahatlaşylan zatlaryň tersine gabat gelinýär. Soltan Mahmyt özünü «Alp-är Tüññaniň (Ferdöwsi ony Afrasiýab adyna üýtgedýär) hakyky mirasdüşeri saýardy. Ol döwürde Alp-är Tüññanıň gahrymançylykly keşbi il arasında giňden ýaýrapdy. Bu milli dessanda Alp-är Tüññanıň mertligi, başarıjaňlygy, il-gün hem toprak üstünde görkezen batyrlygy wasp edilýär. Bu milli dessan türkleriň arasında giňden ýaýramagy, hatda aradan yüz ýyllar geçse-de türkleriň Alp-är Tüññani ýüreklerde ebedileşdirmekleri barasynda XI asyryň uly türk dilçi alymy Kaşgarly Mahmyt öz «Diwan-e logat-e türk» eserinde Alp-är Tüññanıň ölümü barasynda şeýle ýazypdyr:

«Alp-är Tüñña öldümi?
Ýaman dünyä galdymy?
Pelek öjün aldymy?
Indi ýurek daglanar.»

Şeyle-de XI asyryň uly türk şahyry «Kutadgu-bilik»(«Bagt beriji bilim») eseriň awtory Ýusup has-hajyp Balasagunly hem öz eserinde Alp-är Tüññani hormat bilen yatlaär.

Ferdöwsi öz «Şanamasynدا» türkleriň milli gahrymany Alp-är Tüññanıň adyny Afrasiûaba üýtgedip, onı ýüregi gara,

erbetligiň yzynda bolan adam hökmünde sypatlandyrýar. Ferdöwsiden soň pars edebiýatynda ony şeýle tanadyp gelýärler. Bu bir bolaýjak zat. Bir mahal iýlamitlar bilen duşman bolan akadlar, iýlamitlaryň söygüli taňrylary akadlar üçin iň gorkunç taňry hökmünde sypatlanypdy.

Ferdusiniň ýaşan döwri (934-1020) Eýran Gaznalh türkmenleriň häkimiýeti astyndady. Ferdöwsiniň öz eserini şeýle şowinistik ruhda ýazmagy, türkmenleriň hökümetine çydap bilinmedik reaksiya, garşylyk we onuň netijesidi. Gaznaly soltanyň we türki halklaryň Ferdöwsi tarapydan kemsidilmegi geçip bolmajak gündädi. Şoňa görä soltan Mahmyt altyn yerine kümüş ýollaýar. Muňa meňzeş başga bir hadysa hem Omar Haýýamyň döwründe yüz beryär. Haýýam «Nowruznama» eserinde parslary batyr görkezmäge synanyşýar. Haýýam öz eserini seljukly soltany Berkýaryga hödürläp, uly serpaýa garaşýar, emma soltan ony sowuk garşy alýar. Haýýam eden ýalňyşyna düşünip galýar. «Şanamanyň» ýazylmagyndan 300 ýıldan köp gecenden soň türkleriň beýik serdary Emir Teýmirleň (Agsak Demir) Ferdusiniň mazarınıň üstüne barıp: «Gal ayaga, gorkaklygyna gülüp, masgaralan türki gör» diýenmiş. Bu faktiň özi Ferdöwsiniň pars şowinizmene gulluk edendigini görkezýär.

Parslaryň orta atan rowaýatynda göýä soltan Mahmyt soňundan puşman bolup, eseriň gadryny bilip şahyra altyn ýollandyggy aýdylýar. Bu düýbünden ýasama we toslanyp tapylan zat. Soltan Mahmyt puşman bolar ýaly hiç bir ýalňyş iş etmändi.

Ferdöwsiniň ýazan «Şanamasynyň» galplاشan dessanlaryny ýuze çykaran, häzir bolsa pars edebiýatyna gulluk edip yören asly türk soýly Ahmet Şamly 1994-nji ýilda Amerikanıň Berkli uniwersitetinde gyzykly çykyş etdi. Onuň pikirine görä «demirçi Kawe» we gerişlerinden ajdarha çykyp duran «Zahhak» dessany düýbünden tersine. Zalym diýlip görkezilen Zahhak ýurtda bay-feodallaryň bähbitlerini howpa salyan, garyp-gasarlaryň peýdasyna reformalar geçirinen üçin, tagtdan agdarylan Feridun şanyň küsgürmegi bilen demirçi Kawe aýaga galyp, Zahhagy agdaryp, Feriduny tagta çykaryar. Ferdöwsiniň «Şanamasında» bolsa Zahhagy örän ýowuz bir adam sypatlandyrýar, gerişlerinden çykyp duran aždarlaryny kösetmek

үçin her giyje iki ýigidi öldürip, onuň mañzynyň aždarlaryna beriliýändigi beýan edilyär.

Biz bu kiçi makalada Ferdöwsiniň düzen «Şanamasynyň türklere nähili garaýsy barasynda durup geçdik. Türkmenistanly alymlarymyzyň bu eser barasynda düýpli barlaglar geçirip, eseriň hakyky obrazyny ile-güne aýan etmeklerini umyt edýärис.

Akmyrat GÜRGELI. Edebi makalalar